

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ДОНІЙ ВІКТОРІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 821.161.2(Довженко):[316.323.83:81'42

**ТВОРЧІСТЬ О. ДОВЖЕНКА
У ВИМІРІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Херсонському державному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Філатова Оксана Степанівна,
Національний університет кораблебудування,
імені адмірала Макарова,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кузьменко Володимир Іванович,
Національна академія Служби безпеки України,
професор кафедри східноєвропейських мов;

кандидат філологічних наук
Троша Наталія В'ячеславівна,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
старший викладач кафедри української
мови, літератури та методики навчання.

Захист відбудеться 18 грудня 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка (04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий «15» листопада 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Плющик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У добу постмодерну з притаманними їй ревізіями канонів та плюралізмом ідей, пошуком нових методологічних підходів помітним явищем став постколоніальний дискурс. Проблематику методологічного напрямку мислення в сучасній гуманітаристиці, йменованого постколоніальними студіями, становить критичне осмислення колоніалізму в різних його формах і проявах, аналіз складних взаємовідносин між колонізаторами й колонізованими, дослідження причинно-наслідкових зв'язків колонізації в культурах народів та відновлення власної ідентичності тощо. Об'єктом аналізу постколоніальних студій, заґрунтованих на принципах інтердисциплінарності, є антиколоніальний та постколоніальний дискурси, що представляють два види протистояння колоніалізму в культурі. У літературознавстві постколоніальні дослідження сфокусовані на «прочитання» та «перепрочитання» національних дискурсів, вивчення їх особливостей крізь призму проблем історичної пам'яті та національної ідентичності. Постколоніальні студії ґрунтуються передусім на працях таких американських та європейських теоретиків, як Е. Саїд, Г. Бгабга, Г. Співак, А. Мукгерджі, Е. Томпсон та ін. В українському літературознавчому просторі важливими й актуальними є праці авторитетних дослідників – Г. Грабовича, Т. Гундорової, П. Іванишина, М. Павлишина, М. Шкандрія, О. Юрчук та ін.

У ситуації осмислення творчості українських письменників, які творили в умовах тоталітарної системи, зокрема аналіз багатогранного літературно-мистецького доробку видатного письменника й режисера Олександра Довженка на рівні інтерпретації панівного імперського та українського «контрдискурсу» забезпечує розуміння авторської суб'єктивності, що оприявлюється в тексті «дволиким Янусом» (Г. Бгабга). Попри те, що філософсько-естетичні погляди і творча спадщина митця за життя й по смерті перебували та продовжують перебувати у полі прискіпливої уваги українських (В. Агеєвої, І. Дзюби, Р. Корогодського, І. Кошелівця, В. Кузьменка, Н. Троші, М. Шудрі та ін.) і зарубіжних дослідників (О. Балла, В. Кеплі, Д. Райлі, Дж. Розенбаума, К. Фуджівари та ін.), їх вивчення крізь призму постколоніальної теорії дозволяє не тільки осмислити процес і механізми формування творчої суб'єктивності в умовах колоніалізму, в системі імперської культури, а й з'ясувати та охарактеризувати істинні й хибні (фальшовані) моделі художнього світомоделювання. Більше того, постколоніальне прочитання творів Олександра Довженка на різних рівнях художньої структури, з одного боку, детермінує перегляд усталених літературознавчих інтерпретацій, ламання штампів і канонів; з іншого боку, руйнуючи ієрархічність традиційного мислення, вибудовує чи створює перспективи нові(-их) інтерпретаційні(-их) моделі(-ей). У цьому вбачаємо **актуальність пропонованої дисертаційної роботи.**

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося як складова частина комплексного науково-дослідного проекту «Поетика художнього тексту» (державний реєстраційний номер 0115U001889) кафедри української літератури факультету української філології та журналістики та комплексного науково-дослідного проекту «Літературний процес в історико-

культурному контексті: методологія, проблеми та перспективи дослідження» (державний реєстраційний номер 0117U006886) кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету. Тему дисертації затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 6 від «27» січня 2014 року).

Метою дисертаційної роботи є комплексне осмислення та системний аналіз творчості Олександра Довженка крізь призму постколоніальної теорії, визначення специфіки функціонування в контексті «дискурсу влади» та з'ясування антиколоніальної стратегії ревізювання імперського дискурсу.

Досягнення сформульованої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- охарактеризувати теоретико-методологічні засади постколоніальної теорії та її понятійно-термінологічний апарат;
- визначити й систематизувати погляди на природу творчості, особливості художнього мислення та естетичні імперативи О. Довженка;
- розкрити механізми, форми і зміст перетворень художніх та стильових структур, зумовлених суспільно-політичними факторами;
- простежити в художньому наративі стратегії опору «дискурсу влади», визначивши їх характерні ознаки, та охарактеризувати текстуальні маркери імперських (ідеологічних) настанов;
- окреслити естетичну та націософську парадигму індивідуально-авторського світомоделювання та охарактеризувати способи її творчої реалізації.

Об'єкт дослідження – художні твори Олександра Довженка (кіносценарії «Звенигора», «Земля», «Арсенал», «Щорс» та ін.; кіноповісті «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна», «Поема про море»; оповідання «Ніч перед боєм», «Відступник», «Незабутнє», «На колючому дроті», «Воля до життя», «Перемога», «Тризна» та ін.; п'єси «Мічурін» («Життя в цвіту»), «Потомки запорожців» та публіцистика («До зброї!», «Лист до офіцера німецької армії (Листа до ворога)» та ін.).

Предметом дослідження є риторичні та наративні стратегії опору колоніальному (радянському) дискурсу, текстуальні маркери імперських (ідеологічних) настанов, специфіка їхньої реалізації в художній площині творів О. Довженка.

Основним джерелом дослідження є багатогранна літературна спадщина О. Довженка, представлена в п'ятитомному зібранні його творів. До аналізу залучено мемуарно-біографічні матеріали – повне видання щоденникових записів митця 1939–1956 років, архівні джерела, приватний епістолярій, спогади сучасників і друзів письменника. У процесі дослідження бралися до уваги кіно- й фотодокументи, журнальна й газетна хроніка, матеріали Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, критичні розвідки, що репрезентують специфіку та проблеми літературно-мистецького процесу 20–50-х років XX століття.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі визначальною стала комплексна методика, що передбачає поєднання елементів системного і структурно-функціонального підходів до вивчення творчості О. Довженка. Ключовим для реалізації мети та виконання поставлених завдань дисертації є постколоніальний

підхід, що дозволяє виявити в художньому наративі текстуальні маркери імперських настанов та обґрунтувати антиколоніальні стратегії ревізювання «дискурсу влади». Також застосовано практику деконструкції, спрямовану на переосмислення стереотипів і усталених характеристик творчості письменника. У дисертації культурно-історичний метод застосований для висвітлення культурно-історичних і суспільно-політичних процесів, що знайшли своє відображення у площині художніх творів митця, біографічний (для осмислення проблеми творчої особистості, філософсько-естетичних пріоритетів) у взаємодоповненні з психологічним (дослідження внутрішнього світу персонажів) та інтертекстуальним дозволив з'ясувати національні коди в художніх текстах О. Довженка. Використання типологічного методу сприяло аналізу літературних фактів і явищ на основі типологічного зіставлення, порівняння, проведення паралелей тощо.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають «культові тексти» теоретиків постколоніалізму (Е. Саїда, Г. Бгабга, Г. Співак, А. Мукгерджі, Е. Томпсон та ін.), деконструктивізму (К. Леві-Стросса, Р. Барта), психоаналізу (З. Фрейда, К.-Г. Юнга) та постколоніальні студії вітчизняних науковців (Г. Грабовича, Т. Гундорової, П. Іванишина, М. Павлишина, М. Шкандрія, О. Юрчук та інших); історико-літературні дослідження світогляду й творчості О. Довженка (В. Агєєвої, В. Гребньової, І. Дзюби, Р. Корогодського, І. Кошелівця, В. Кузьменка, Н. Троші, Л. Череватенка та інших), напрацювання українських і зарубіжних мистецтвознавців (О. Балла, В. Кеплі, Д. Райлі, Д. Розенбаума, С. Тримбача), істориків, філософів (О. Безручка, С. Власенко, Г. Маркузе, В. Марочка, С. Мащенко, В. Попика, О. Шпенглера та інших). У дисертації враховано науковий досвід вітчизняних дослідників парадигми соціалістичного реалізму (І. Захарчук, О. Філатової, В. Хархун). Також критично були осмислені та використані дослідження сучасників Олександра Довженка – М. Бажана, І. Дніпровського, М. Майського, В. Поліщука, у яких висвітлюються окремі аспекти творчості та філософсько-естетичні орієнтації митця.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що *вперше* в українському літературознавстві здійснено комплексне дослідження творчості О. Довженка крізь призму постколоніального прочитання; охарактеризовано методологію досліджень корпусу текстів, в яких корелюється імперська та антиімперська позиція письменника; ґрунтовно й багатоаспектно проаналізовано художні стратегії опору колоніальному дискурсу, текстуальні маркери імперських настанов та специфіку їхньої реалізації в художній площині творів; *конкретизовано* теоретико-методологічні засади постколоніальної теорії та *удосконалено* її понятійно-термінологічний апарат. Постколоніальне прочитання, руйнуючи ієрархічність традиційного мислення, *вибудовує нові перспективи* різноаспектного перегляду-ревізії творчості О. Довженка, створеної в імперських умовах нагляду та диктату «згори».

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її результатів під час вивчення творчої спадщини О. Довженка на філологічних факультетах закладів вищої освіти (у лекційних курсах з історії української літератури ХХ століття, у спецкурсах і спецсемінарах, під час виконання дипломних і магістерських робіт), у гімназіях і ліцеях, у закладах загальної середньої освіти

різних типів при підготовці уроків позакласного читання, факультативних занять тощо. Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані для теоретичного осмислення соцреалістичного канону та вивчення української постколоніальної теорії.

Апробація результатів дослідження. Текст дисертаційної роботи обговорено на засіданні кафедри української літератури факультету української філології та журналістики Херсонського державного університету (протокол № 10 від 26 квітня 2019 року). Основні положення та висновки дисертації оприлюднені в доповідях на наукових конференціях, читаннях, зокрема, *міжнародних*: «Літературний процес: на перехресті глобалізаційних викликів» (Київ, 2015), IX Міжнародних Чичеринських читаннях «Світова література у літературознавчому дискурсі ХХІ століття» (Львів, 2015), «Масова література: проблеми інтерпретації, змісту та форми» (Миколаїв, 2015), «Комунікативний дискурс у полікультурному просторі» (Миколаїв, 2017), «Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ столітті» (Одеса, 2017), «Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine» (Люблін, 2017), «Актуальні питання розвитку філологічних наук: наукові дискусії» (Одеса, 2018), «Science and Education a New Dimension» (Будапешт, 2019); *всеукраїнських*: «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2015), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Стан та перспективи культурологічної науки в Україні» (Миколаїв, 2018), «Література й історія» (Запоріжжя, 2018), «IX Довженківські читання» (Глухів, 2019).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлено в 16 одноосібних публікаціях автора, з яких: 7 статей надруковано у фахових виданнях України, 1 стаття – в іноземному.

Структура дослідження обумовлена його метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (300 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 221 сторінка, із них 185 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано стан її висвітлення, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження. З'ясовано теоретико-методологічну основу, встановлено наукову новизну, окреслено перспективи практичного застосування результатів дисертації та зазначено етапи й форми апробації, охарактеризовано структуру.

Перший розділ дисертаційної роботи «**Постколоніалізм у дискурсі сучасної гуманітаристики**» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 1.1 «*Постколоніальна теорія: діахронно-синхронний аналіз*» охарактеризовано теоретико-методологічні засади постколоніальних досліджень. З'ясовано, що в сучасних наукових джерелах постколоніалізм визначається як напрямок мислення в філософії, історії, політології, літературі, як практика інтерпретації, спрямована на вивчення історичних проявів колоніалізму. Методологічне поле постколоніального дискурсу охоплює

антиімперські стратегії та різні форми колоніального підпорядкування – національного, культурного, гендерного, класового, генераційного.

Підґрунтя постколоніальної теорії заклали праці Е. Саїда, що набули подальшого розвитку в дослідженнях Г. Бгабги, Г. Співак, А. Мукгерджі, Г. Тіффін, Е. Томпсон та ін., які вдалися до аналізу основних ідей та концептів постколоніального дискурсу, осмислюючи діалогічну опозицію «Схід – Захід». Якщо Г. Бгабга в постколоніальних студіях наукові акценти зміщує з імперії, колонії на націю, витлумачуючи її певну ідеологічну наративну модель, то Г. Співак, декодуючи елементи імперської наративної моделі, звертається до аналізу феміністичної проблематики в колонізованому просторі. Натомість Арун П. Мукгерджі подає бачення постколоніалізму з власною культурною традицією, досліджуючи поняття «культурної сутності» та «імперської текстуальності». Способом деконструктивного перепрочитання («роз-членування, де-містифікації») праць колонізаторів, спрямованим на викриття тих вимірів, в яких тексти свідомо приховують колонізаторські наміри своїх авторів, називають постколоніалізм С. Слемон і Г. Тіффін. Аналіз дихотомії колоніалізму – постколоніалізму на матеріалі російської літератури дає можливість Е. Томпсон зробити висновки щодо специфіки колонізованої нарації, позбавленої змоги вийти за межі периферії, та нарації російської імперії, що зміщує акценти з расових питань на національні, оскільки, процеси експансії відбувалися зі спорідненими народами, а антиколоніальна боротьба набувала рис національно-визвольної.

Загалом, зарубіжні постколоніальні студії, послуговуючись поняттям постколоніалізм, найчастіше розуміють під ним аналіз наративних структур з метою виявлення у них колоніального, антиколоніального та постколоніального дискурсів. Така позиція не сприяє створенню загального теоретичного поля дослідження, водночас відкриває простір для авторських, індивідуальних студій. Методологія досліджень теоретиків постколоніального дискурсу базується на концептах гібридності, мімікрія, амбівалентності, що описують способи опору колонізованих владі колонізатора, та концептах національної свідомості, національної культури, націєпростору як носіїв ментальної інформації у культурній «картині світу».

У підрозділі 1.2. *«Критичний дискурс та понятійно-термінологічний апарат постколоніальних студій: український вимір»* визначено основні концептуальні ідеї українського постколоніального дискурсу та окреслено його понятійно-термінологічне поле. Проблематика постколоніалізму викликає зацікавлення сучасного українського літературознавства та становить коло наукових інтересів Г. Грабовича, Т. Гундорової, П. Іванишина, М. Павлишина, М. Шкандрія, О. Юрчук та ін. Першим до студіювання постколоніалізму в царині українського літературознавства звернувся М. Павлишин, запропонувавши визначення означеного поняття. В. Чернецький здійснює аналіз нових явищ і тенденцій в культурі України й Росії на матеріалі пострадянської літератури, інших видів мистецтва та вирізняє дискурси національного двох культур: т. зв. «постколоніальної менахолії» та реконструювання й оцінювання колоніального минулого. Осмислюючи українсько-російські взаємини крізь призму постколоніалізму, М. Шкандрію вдається по-новому інтерпретувати відомі художні твори, значення творчості багатьох митців, простежити процес формування

імперського дискурсу у творах російських класиків та контрдискурсу в українській літературі. Вагомими в розвитку постколоніального дискурсу стали дослідження Т. Гундорової, яка подає визначення постколоніалізму як аналітичної категорії, що перетворився на розгалужену систему поглядів і підходів, вводить поняття «посттоталітарна свідомість» тощо. Національно-екзистенціальну верифікацію постколоніального здійснює П. Іванишин, запропонувавши поняття – «культурний імперіалізм» та «культурний націоналізм».

Спираючись на досвід, узагальнений у зарубіжних та українських постколоніальних студіях, доходимо висновку, що постколоніальний наратив – це деконструктивне «перепрочитання» колоніальних культурних (літературних) дискурсів із метою виявити в них приховані структури протистояння колоніалізму чи «паралельного існування в часі». У таких дослідженнях особлива увага приділяється бінарним опозиціям «свій» / «чужий», «ми» (імперська свідомість) / «вони» («колонізований» суб'єкт), універсальне / локальне, загальнолюдське / приватне (етнографічне), сучасне / минуле, в яких перший елемент кожної пари атрибутує позиції метрополії, а другий – «колонії». В українському соціокультурному форматі, аналізуючи колоніальну парадигму, важливо враховувати й «обернену реальність»: вплив колонії на імперський центр.

Ключові поняття: гібридність, мімікрія, амбівалентність, що описують способи опору колонізованих владі колонізатора, з одного боку, та ідентичність, тотожність, ментальність, націєпростір, національна свідомість, національна історія тощо – з іншого, виступають основою теоретико-понятійного апарату постколоніальної критики. Під час аналізу імперського й колонізованого дискурсів визначальними є авторська позиція, збереження національних концептів, дихотомія «імперський центр» – «периферія».

Визначено й систематизовано погляди на природу творчості, особливості художнього мислення та естетичні імперативи Олександра Довженка в підрозділі 1.2 *«Рецепція творчості О. Довженка: від колоніальної до постколоніальної моделі»*. Аналіз наукових і науково-популярних текстів, присвячених творчій біографії О. Довженка, дає можливість говорити про два періоди досліджень мистецької спадщини митця: т.зв. радянський та постколоніальний. Зважаючи на хронологію та характер досліджень, у межах кожного з них виокремлюються окремі етапи чи підперіоди. Перший період (І етап: 20-ті – сер. 50-х років ХХ століття; ІІ етап: к. 50-х – 80-ті років ХХ століття) представлений працями, в яких ідейно-художня парадигма доробку О. Довженка в основному розглядається в контексті поетики соціалістичного реалізму. Для літературознавчих досліджень притаманні кон'юнктурні спроби підлаштувати образ митця та оцінити його творчість згідно з панівною ідеологічною схемою, уникнення фактів або їх спотворення. Разом із тим існують спроби висвітлити національну специфіку творчості митця в контексті соціалістичного змісту. Другий період рецепції (І етап: останнє десятиліття ХХ століття; ІІ етап: від початку 2000-х років до сьогодення) позначений аналізом життєвого й творчого феномену митця в історико-філософському та націокультурному аспекті. Наукові дослідження сучасних літературознавців (В. Агеєвої, В. Марочка, Р. Корогодського, С. Максимчук-Макаренко, Є. Сверстюка, С. Тримбача, Н. Троші та ін.) вирізняються новими методологічними підходами:

базуючись на принципах об'єктивності із врахуванням історико-політичних та культурних обставин, дають змогу розкрити складність візій життєвого та творчого шляху митця.

У другому розділі дисертації – «Дихотомія “імперський центр” – “периферія” у творчості О. Довженка довоєнного періоду» на матеріалі творів О. Довженка, написаних протягом 1920–1930-х років, простежено механізми, форми і зміст перетворень художніх та стильових структур, зумовлених соціально-історичними та літературними чинниками. Підрозділ 2.1 «Поєднання непоєднуваного: радянські ідеологеми та художні інтенції «націєпростору» в образно-смысловій структурі “Звенигори” і “Землі”» присвячений вивченню принципів художнього світомоделювання та текстових стратегій раннього періоду творчості митця. З'ясовано, що «Звенигора» – «перша українська національна картина» (Л. Скрипник) – стала спробою О. Довженка поєднати в образно-смысловій площині непоєднуване: з одного боку, символічно представлений «націєпростір», з іншого – радянські ідеологеми та політичну риторичку. Демонструючи суто український «простір» буття, О. Довженко розкриває величну красу української природи (починаючи від безмежних краєвидів степу, лісу, річки й завершуючи звичайними сільськими ландшафтами), оригінально переказує стародавній фольклор, знайомить з автентичною культурою (традиціями, звичаями, обрядами).

Майстерно відтворено у фільмі усталений спосіб життя українського села, що переривається трагічними подіями першої світової війни, які з часом змінюють ритми революції та соціальні картини повоєнного будівництва. Прийом ретроспекції забезпечив поєднання історичних (варяги-завойовники, козаки, гайдамаки, вождь) і фантастичних (страхотливий монах, що виходить з підземелля, водяний, казкова жінка) образів із сучасними героями – будівниками «нового життя» (Тиміш, Оксана, залізничник, землекопи) та їхніми ворогами (царський генерал, білогвардійські офіцери). Символічними у фільмі є пошуки давно захованих скарбів, так само, як символічним є сам скарб, що уособлює не стільки природні багатства, скільки духовний спадок народу.

Символічний «націєпростір» «Звенигори» пронизують соціальні та ідеологічні колізії, серед яких чи не найголовніші: протистояння ідеологічних антиподів, переможених і переможців, «поворотців і емігрантів» (вислів В. Агеевої). Життєві історії дідових онуків – Павла і Тимоша – яскравий зразок класового протистояння, у результаті якого рідні люди опиняються по різні боки ідейних барикад, стають ворогами. Зосереджуючись на конфлікті між двома братами, ідейними супротивниками, О. Довженко не стільки демонструє два погляди на справжні скарби народу, скільки моделює два протилежні шляхи розвитку України. Один із них символізує глибоко національний, заґрунтований на героїчному минулому шлях, інший представляє – радянське сучасне, пов'язане з «героїчною реконструкцією» / індустріалізацією соціалістичного життя українців.

«Земля» репрезентує індивідуально-авторську інтерпретацію, що виходить поза ідеологічно й політично визначені, ініційовані художні версії та стандартизовані трафарети про так звану «соціалістичну перебудову» українського села. Автор фокусує увагу на вічних моральних вартостях та етико-естетичних категоріях, хоча й пропускає їх крізь призму соціальних перетворень. Кіномову фільму пронизує

пафос високої любові до землі й лірична тональність описів української природи, легкі гумористичні пасажі (на кшталт, розповіді про мандри діда Григорія, який за молодих літ «рушив на Схід “своїм ходом”», чи про вигадку трактористів зі спробами охолодити двигун трактора), та поетичні образи, що відображають найтонші порухи закоханих сердець Василя Трубенка і Наталки. Красу і силу, дух рідної землі автор виражає через сенсорне сприйняття дотику, слуху, запаху, зору.

О. Довженкові в «Землі» вдалося розвінчати міф про колективізацію як неодмінний крок до розвитку села та знищення примусової праці українського селянства на заможних господарів. Соціальні новації радянської влади представлені в основному картинами переорювання меж між клаптиками бідняцької землі, усупільнення худоби й реманенту та обробітку спільної землі колективними тракторами. Такий підхід автора сценарію й режисера не був схожим чи близьким до тогочасної літературно-мистецької парадигми, яка скрупульозно відтворювала різні етапи переходу села на «колективні рейки». Не збігаються з офіційною версією «відмирання приватновласницької психології» майстерно відтворені переживання середняків, їхні вагання щодо вступу в колгосп. Не вкладається в чітко визначену ідеологічну схему показ «класових ворогів». Батька й сина Вовкогоненків, Білоконей, отця Герасима митець показав не грізною, організаційно об'єднаною силою, а слабкими людьми, збентеженими одинаками у вирі невідворотних соціальних змін. Певною мірою відійшов режисер від ідеологічних приписів і щодо покарання «класових ворогів». Вбивцю Василя карає не «справедливий пролетарський суд»: у ситуації найвищого психологічного напруження Хома Білокінь сам визнає свою вину і живим «заривається» в землю.

У підрозділі 2.2 «*“Арсенал”, “Іван”, “Аероград”, “Щорс”: способи і механізми творчого компромісу та самодеструктивне роздвоєння митця*» встановлено, що в умовах посилення ідеологічного тиску та політичного регламентування творчої діяльності, притлумлюючи естетичні принципи, О. Довженко мусив «притиратися» до проєктів влади та відповідати її зовнішнім вимогам. Не відкидаємо й іншої причини добровільного й ревного виконання «соціального замовлення»: бажання долучитися до продукування в національному культурному просторі синтетичного «витвору» мистецтва – українського кіно, нехай і в умовах радянської дійсності. Тим більше, що попередньо знята стрічка «Звенигора» викликала схвальні відгуки у країні й за її межами, режисер відчував смак мистецької слави, добре усвідомлюючи свою роль у відкритті «епохи української кінематографії» (вислів Л. Скрипника).

Знятий до чергової річниці більшовицького перевороту «Арсенал», підтверджує, з одного боку, зречення ідеалів молодості та визнання талановитим режисером «помилку» власного (петлюрівського) минулого, з іншого – оригінальний творчий підхід та суто довженківське трактування історичних подій із національним духом і символікою. У стрічці режисер став на бік переможців та представив офіційну версію подій Першої світової і громадянської війни, української революції, повстання київських робітників на заводі «Арсенал». У своїх оцінках О. Довженко виразно тенденційний: і щодо діяльності Центральної Ради, і щодо українського війська. Водночас узагальнено-символічні картини проголошення Універсалу Центральної Ради передають сподівання О. Довженка та його характеристику

«неповторного ...великого часу самовизначення», нехай і глибоко приховані на підсвідомому рівні.

«Іван», «Аероград», «Щорс» – чергове підтвердження самодеструктивного роздвоєння внутрішнього буття талановитого режисера і сценариста, якому доводилося маневрувати між ідеологією і творчими поривами, готовністю підкоритися зовнішній авторитетній інстанції та національними почуттями. Невід’ємним атрибутом у кіносценаріях є стереотипи-ідеологеми про викриття прихованих ворожих елементів, виховання «нової людини», пробудження «класової свідомості» українських селян; хвалебні оди ДПУ, оспівування дружби радянських народів, утвердження радянського мілітарного міфу тощо. О. Довженко моделює суттєву іншу рецепцію світу, відмінну від попередньої – символічно-поетичної, заявленої у попередніх стрічках, що принесли йому світову славу. У «Щорсі», затиснутий в ідеологічні рамки соціалістичного реалізму, митець зумів зберегти (хоча б почасти) образно-метафоричну стилістику, подати разючі «архетипні варіації» з українською атрибутикою і національним колоритом.

Третій розділ дисертації **«Деструкція імперського смислового наповнення в літературному доробку воєнної доби»** присвячено аналізу творів О. Довженка, написаних під час II світової війни. У підрозділі 3.1 *«Аналіз реалій війни в малій прозі: офіційний текст та індивідуально-авторські реляції»* дослідницьку увагу зосереджено на малоформатному дискурсі О. Довженка. Драматичний період Другої світової війни для митця став «часом катарсису, очищення через трагедію» (вислів В. Гребньової). Реакція на події воєнного лихоліття – письменницьке слово, оприявлене у сповненій закличних інтонацій та гнівних інвектив публіцистиці, у начерках із щоденникових записів. Написана на основі найдраматичніших реальних подій воєнна проза малоформатного жанру позначена героїко-романтичним пафосом, піднесено-патетичними та закличними лозунгово-ораторськими інтонаціями, гнівними інвективами, промовами ненависті та зневаги до ворога. Крім цього, часто у творах звучить неповторний національний гумор, гострий і дотепний, відлунить гіркий сарказм.

Ідейно-тематична структура оповідань і новел О. Довженка часів воєнного лихоліття документально визначена, композиційно продумана. Твори малого епічного жанру широко й багатогранно представляють сувору і трагічну воєнну дійсність перших місяців війни, зокрема відступ військ, затиснутих фашистською навалою, показують біль, розпач, образу мирного населення, яке залишалося на поталу ворогам. Головним для письменника є зображення не батальних картин, а показ повнокровного народного характеру, художнє осмислення його психології людини, її ціннісних орієнтирів. Основною смисловою домінантою – утвердження звитяги, незламної мужності та самозречення в ім’я перемоги над німецькими загарбниками. В епічному осмисленні трагедії війни автор нерідко послуговується офіційними політично витриманими формулами, що оприявлюються на рівні антитези «свій» / «чужий», «герой» / «ворог», утвердження ідеї «великого товариства» воїнів «великої радянської землі», артикуляції радянських ідеологем.

Попри загальну (офіційну) тенденцію до лакування правди, до спрощеного уявлення про фашистську навалу, митець зумів показати масштабність народного горя. У сповнених глибокого патріотичного почуття оповіданнях «Ніч перед боєм»,

«Перемога», «Стій, смерть, зупинись!», «На колючому дроті» проходить провідний лейтмотив героїчної смерті, що висвітлює екзистенцію життя й боротьби персонажів на тлі трагічно-екстремальних ситуацій. Поетизуючи буденне солдатське вміння воювати, возвеличуючи подвиг простого солдата на війні, О. Довженко ставить питання збереження пам'яті про загиблих воїнів, які ціною свого життя захищали Україну і народ («Невідомий» і «Федорченко»). Розгорнуто й переконливо письменник простежує процес морального падіння, осмислює психологію зради («Відступник»). Високе почуття обов'язку, здатність до самопожертви української жінки, яка ціною свого життя намагається врятувати чужих дітей, – в основі оповідання О. Довженка «Мати».

У підрозділі 3.2 *«Нівеляція імперської політики та превалювання національних ідей у кіноповісті “Україна в огні” та в “Повісті полум'яних літ”»* досліджується парадигма націєсофських пошуків і тверджень О. Довженка та своєрідність їх художньої реалізації. Друга світова війна внесла корективи в літературно-мистецькі орієнтири письменника, так само, як і викристалізувала його національну самоідентифікацію. В умовах смертельної загрози елементи імперського смислового наповнення, з більшою чи меншою мірою оприявлені у творчості 1930-х років, поступаються національно-патріотичним імперативам. Результатом подолання внутрішнього конфлікту, роздвоєння духовності (нехай і частковим, нехай і короткостроковим) стала кіноповість «Україна в огні». Твір не вкладається в траєкторію розгортання радянської літератури, базованої на ідеологічних і художніх моделях. У кіноповісті відсутні соціально-політичні та ідеологічні трафарети: і на рівні конструювання наперед заданої реальності, й на рівні конфліктності класових сил, уславлення героїчних зусиль партії та її вождів чи проголошення ленінської «правди» тощо. Немає в тексті присвят-здравлиць «великому вождеві народу», цитування сталінських промов, політичних декларацій і гасел патетично-агітаційного характеру.

В «Україні в огні» автор представляє безкомпромісно правдиве, а не сфальшоване радянською ідеологією відображення трагічної реальності періоду воєнного лихоліття. Превалюючи увагу в тексті зосереджує на протиставленні ідеї народу-месника (свободи, національної гідності, честі, нескореності) та ідеї завойовників (людиноненавистництва, жорстокості, ненависті), зрадників (безчестя, страху). Якщо для зображення оборонців рідної землі автор не шкодує романтичної поетики, то для показу ницості й нікчемності загарбників послуговується формулою «шлункової людини» (В. Хархун), вдається до зоонімічних порівнянь та зоонімічних фразеологізмів. В окремих моментах автор, зневажаючи й осуджуючи ворога, відходить від офіційної моделі зображення німців примітивними й обмеженими.

Підкреслюючи безсмертя українського роду, утверджуючи його незламність, силу й непохитність духу, О. Довженко піднімає на поверхню гострі проблеми, які «оголила» війна (особливо в перший рік кривавого лихоліття): деморалізації серед рядових воїнів та офіцерів, розгубленості населення, масового дезертирства, зради. Критичні рефлексії щодо недолугої політики та «недоумкуватості чиновників», «чистоти» партійної лінії та байдужості до потреб людини й суспільства, відмови від історичної пам'яті звучать у міркуваннях героїв (фон Крауз, Христя Хуторна), превалюють і в авторських відступах.

Кіноповість «Україна в огні» засвідчила авторську еволюцію, а фактично – відхід від політико-ідеологічних вимог на користь творчої індивідуальності та національних устремлінь. О. Довженкові вдалося представити суттєво іншу рецепцію трагедії українського народу в роки фашистської навали, відмінну від офіційної, лакованої, в бадьоро-оптимістичних тонах. Виголосивши з романтичним піднесенням гімн міцному роду-народу-Батьківщині – з одного боку, з іншого боку, оприявнивши сувору, безкомпромісну правду про національні «хвороби» (дезертирство, пристосуванство, зраду), митець сформулював стратегію оновлення, соціального й індивідуального «перезавантаження». Для мислителя увесь подальший (повоєнний) розвиток України має відбуватися через інквизити, ненависть і помсту ворогам та прощення і співчуття народові, в «ім'я життя якого» герої несли «у вогонь своє життя тисячу разів».

У «Повісті полум'яних літ» О. Довженко, дотримуючись творчого принципу не писати «ні про дважди героїв, ні про трижди зрадників, ні про вождів», актуалізував гуманістичний потенціал та співмірні з духовністю народу морально-етичні орієнтири. У створюваній письменником картині світу засадничими є велич народного подвигу та безсмертя роду. Болючі проблеми, пов'язані, з одного боку, зі збереженням історичної пам'яті та національною самосвідомістю українців, з іншого – показом недолугої політики влади (насамперед керманичів «середньої ланки»), після різкої критики «України в огні» та звинувачень у націоналізмі в «Повісті полум'яних літ» не піднімаються. Негативні образи побудовані точно за соцреалістичним шаблоном. Відтворення типів ворога-зрадника традиційно подається переважно у форматі карикатурно-плакатної зображальності.

Твір позначений масштабністю, панорамністю зображення війни та поліфонічністю словесного складу. Основним стильовим маркером (як і в оповіданнях, в кіноповісті «Україна в огні») є героїчна стилістика, патетична манера розповіді, експресивна тропіка, що в художній площині використовується для підкреслення високого патріотичного духу воїнів-захисників, уславлення перемоги над фашизмом. Значну ідейно-художню роль виконують сни, марення, широкий спектр архетипних за генезою образів-символів (рідної землі, хати, саду), фольклорні елементи (пісні, замовляння, речитативні форми голосінь і дум). Така особливість художнього стилю впливала зі специфіки довженківського способу мислення, зорієнтованого на прагнення викликати потужні емоції читача, будити думку, аналізувати життєві явища.

У фокусі дослідницької уваги заключного розділу дисертаційної роботи – **«“Семіотичні зіткнення” як опозиція “свого” та “чужого”»**. У підрозділі 4.1 *«Амбівалентність та її нівеляція: “Мічурін” (“Життя в цвіту”), “Потомки запорожців”»* розглядаються твори О. Довженка, написані в останній, повоєнний, період творчості. Антитетичність зовнішнього і внутрішнього в системі буття і творчості визначила семантику авторського задуму кіноповісті «Мічурін». В основу покладено конкретно-історичний фактаж про російського біолога Івана Мічуріна, хоча твір побудовано за допомогою художнього вимислу з виразною авторською орієнтацією на глибинний психологічний аналіз головного героя – людини внутрішньо складної й неоднозначної. Хронотоп максимально наближений до біографічних складових та історичних реалій. Характеристика персонажа подається

у форматі вимог соцреалістичної естетики, згідно з якою біографічна постать зображається в ідеалізованому світлі. Соцреалістичні схеми, штампи представлені в тексті не тільки на рівні моделювання позитивного образу вченого-борця, а й на рівні проголошення пафосних риторичних та ідеологічних формул. Аналіз внутрішнього світу персонажа дозволив показати неоднозначну, складну, здатну до болісного самоаналізу особистість. Авторська характеристика Івана Мічуріна перегукується з самохарактеристикою Олександра Довженка (любов і пристрасть до природи, філософізм, патріотизм тощо).

Якщо в кіноповісті «Мічурін» (так само, як і в драмі «Життя в цвіті») на повну силу виявилася амбівалентність позиції автора (роздвоєння між власними художніми прагненнями та офіційними вимогами, внутрішня дезорієнтація в пошуках виходу зі складних життєвих і професійних колізій), то драматична поема «Потомки запорожців» засвідчила виразну конформістську тенденцію митця. Твір підтверджує факт примирення О. Довженка з умовами суспільно-політичної залежності та очевидну «корозію» його таланту. У тексті використано соцреалістичні методи міфологічного світомоделювання та систему соціокультурних міфологем тощо (сюжетна схема, проблемні колізії, риторичні та ідеологічні гасла, процес зламу свідомості одноосібників, образ політично свідомого комуніста та ін.). Естетичні принципи та світоглядні орієнтири представлені на рівні лірично-поетичного бачення життя та філософських узагальнень. Оповідна манера відтворює систему народних поглядів та морально-етичних оцінок. Через завуальовані натяки, згадки, алюзії автор висловив ряд етичних, екзистенційних, національних проблем (деформація національного характеру, ментальні трансформації буття українських селян та ін.).

У підрозділі 4.2 *«Стратегія опору імперському впливу в “Зачарованій Десні” та проблема самоідентифікації автора»* з'ясовано, що в кіноповісті автор запропонував абсолютно інший – позбавлений ідеологічного нашарування – підхід до світомоделювання. У створеному фантазійному світі дитинства відверто показав (ймовірно, чи не вперше) найпотаємніше, все, що було рідне і близьке ментально, все, що носив у душі протягом життя, над яким роками тяжіла загроза репресій. Особисте бачення світу, джерела естетичної свідомості і художньої уяви, світоглядних орієнтирів і життєвих цінностей письменник розкрив без наполегливо-вимушеного афішування політичних ідеалів.

Нігіляція ідеологічно детермінованих рефлексій соцреалістичного міфотворення, імперського світу актуалізувала процес осмислення життєзначущих смислів людського буття та самоідентифікації авторського «я». Основну сюжетну лінію в «Зачарованій Десні» створюють оповіді-спогади маленького хлопчика, що переплітаються з художньо-філософськими роздумами автора-оповідача, створюючи ефект поліфонічного звучання. Структурною особливістю кіноповісті є використання прийомів сну, видінь, фантазій. У творі згармонізований природний часопростір поєднується з суспільним, через дитяче світосприйняття передаються історії життя членів родини, сусідів, односельців. Комічні ситуації поєднуються з трагічними, розповіді та мрії про красиве – зі спогадами про потворне, про людські вади, життєві негаразди.

Глибокі й щирі міркування автора-оповідача пов'язані з осмисленням прекрасного в людині і природі, глибин народної душі та чистоти людських взаємин. Життєву позицію, свої естетичні ідеали автор передав як опосередковано в образах людей праці, так і безпосередньо в ліричних та філософських роздумах. Зображені картини про згармонізований світ природного довкілля вражають розмаїттям кольорів і звуків, що об'єднуються в єдине ціле і передають внутрішній стан героя-оповідача.

У підрозділі 4.3 *«Модифікація соцреалістичних ідеологем в “Поемі про море”»* встановлено, що «Поема про море» – творчий компроміс із владою. Багатоплановий і багатопроблемний твір прикметний художнім поліфонізмом та психологізмом, взаємодією свідомих і підсвідомих чинників (снів, візій, марень, асоціативного мислення). Наснажені глибокими емоціями ліричні відступи та філософські роздуми про долю людини, про прекрасне й потворне, про високе й ганебне розкривають систему естетичних понять і категорій, якими досконало володів письменник. Інтертекстуальне поле розширює семантичне значення тексту та змістовно збагачує його. Алюзії, ремінісценції створюючи численні асоціації, репрезентують світоглядну картину автора, його творчі позиції.

В одному реєстрі «Поеми про море» поєднані онтологічні, національні виміри буття з ідеологічними категоріями. З одного боку, в тексті виокремлюються офіційні погляди, що тиражували політичну складову будівництва штучного моря, з іншого – авторський, завуальований, що ставив під сумнів потребу знищення минулого заради «світлого» майбутнього. Поєднання філософсько-естетичних ідеалів, заґрунтованих на національній основі, та політичних конотацій відбулося завдяки перенесенню в центр художнього аналізу людину та події її внутрішнього життя. Зокрема зміщення авторської уваги в бік індивідуально-особистісного, а не соціально значимого, аналіз первинних чуттєвих вражень персонажів, а не моделювання узагальнено-типізуючих образів і роздумів. Наскрізна поетичність та афористичність слова, моральні, етичні й філософсько-естетичні ідеали, втілені в художній площині твору, нівелюють значення соцреалістичних ідеологем, піднімаючи на поверхню мистецьку самотність і національний народний ґрунт індивідуально-авторського «я».

У **Висновках** узагальнено основні положення й результати дослідження.

Постколоніальні студії – комплекс досліджень новітньої гуманітарної думки інтердисциплінарного характеру, поява яких пов'язана з розпадом колоніальної системи та утвердженням ідей про національне визволення. Постколоніальний наратив у літературознавстві – це «перепрочитання» колоніальних літературних дискурсів із метою виявлення прихованих структур протистояння колоніалізму та «паралельного існування в часі». Основу теоретико-понятійного апарату постколоніальної критики складають бінарні опозиції «свій» / «чужий», «ми» / «вони», універсальне / локальне, загальнолюдське / приватне. У межах постколоніального дискурсу перспективними для аналізу є категорії «імперської мови»: мімікрія, гібридність, амбівалентність, що описують способи опору колонізованих владі колонізатора, з одного боку, з іншого – ментальність, націєпростір, національна свідомість, національна історія, що репрезентують засобами літератури національну ідентичність.

У процесі вивчення мистецької спадщини О. Довженка виокремлюються два періоди: т. зв. радянський та постколоніальний, кожен із яких поєднує окремі етапи / підперіоди. Перший період представлений працями, в яких ідейно-художня парадигма доробку митця в основному розглядається у межах соцреалізму. Другий період рецепції позначений аналізом життєвого й творчого феномену митця в історико-філософському та націокультурному аспекті.

В образно-смысловій площині перших знакових стрічок О. Довженка – «Звенигора» і «Земля» – корелюються, з одного боку, символічно представлений «націєпростір», з іншого – радянські ідеологеми та політична риторика. У «Звенигорі», демонструючи суто український «простір» буття, режисер гармонійно поєднав фантазмагоричну історію нації та радянську реальність, стародавній фольклор та автентичну культуру народу. Зображений конфлікт між ідейними антиподами моделює два протилежні шляхи розвитку України: один із них символізує глибоко національний, заґрунтований на героїчному минулому шлях, інший представляє – радянське сучасне, пов'язане з «героїчною реконструкцією» життя українців. У стрічці «Земля» домінантно репрезентативними стали не політичні, ідеологічні моменти тогочасних подій, спроектовані на майбутнє колективізованого села, а закріплені на ментальному рівні моральні цінності та етико-естетичні категорії, хоча й пропущені крізь призму соціального виміру життя. Індивідуально-авторська мімікрія, оприявлена на рівні підпорядкування політичним приписам, помітно увиразнюється в тексті через ідеологічно забарвлені сюжет і конфлікт, зображення класових героїв-антиподів, в рефлексіях радянського міфотворення тощо.

Сценарій «Арсеналу» засвідчує, з одного боку, зречення О. Довженком національних ідеалів та визнання талановитим режисером «помилку» власного минулого, з іншого – оригінальний творчий підхід та суто довженківське трактування історичних подій із національним духом і символікою. «Іван», «Аероград», «Щорс» підтверджують самодеструктивне роздвоєння митця, його маневри між ідеологією і творчими поривами, готовністю підкоритися зовнішній авторитетній інстанції та національними почуттями. Невід'ємним атрибутом у зазначених стрічках є використання стереотипів-ідеологем щодо процесу виховання «нової людини», пробудження «класової свідомості», викриття прихованих ворожих елементів, прославлення могутності «радянської країни».

Написані в часи Другої світової війни оповідання, новели, кіноповісті передають не тільки гнівні інвективи, критику бездарної політики влади, вболівання за долю народу, а й виражають філософські роздуми О. Довженка про проблеми національного характеру. Апелюючи до ідеї національного визволення, національної гідності та самосвідомості, до героїчної української історії, письменник утверджує незламну мужність та самозречення українського народу. Відтворення масштабності народного горя («Мати») та возвеличення подвигу простого солдата («Стій, смерть, зупинись!», «Перемога») поєднує з ідеєю збереження пам'яті про загиблих воїнів («Невідомий», «Федорченко»); процес морального падіння розкриває через психологію зради («Відступник», «На колючому дроті»).

Не обійшов митець увагою у творах малоформатного жанру питань, про які волілося не говорити в радянській літературі. Він один із перших серед українських

письменників, хто наважився написати про війну, що проявляла не тільки високість духу, а й ницість людської природи. Показавши паніку, відступ бійців, втечу з поля бою («Ніч перед боєм»), письменник не звинувачує, а шукає засобів впливу на душу і розум воїнів, серед яких – не страх, звинувачення у зраді чи покарання, а вивищення національної гідності, усвідомлення роду, взорування на подвиг «прадідів великих і безсмертних».

Кіноповість «Україна в огні» не вкладається в траєкторію розгортання радянської літератури, базованої на конгломераті ідеологічних моделей. У повісті відсутні соціально-політичні та ідеологічні трафарети, натомість звучить різка критика державної політики, викриття ганебної втечі партійних керівників, масового дезертирства тощо. «Повість полум'яних літ» присвячена високій героїці народу-воїна і народу-сіяча, «звичайного переможця» у другій світовій війні. Якщо «Україна в огні» засвідчила відхід від імперського смислового наповнення до патріотичних імперативів, то в «Повісті полум'яних літ» проблеми історичної пам'яті та національної самосвідомості народу представлені на рівні підтексту. Нівелюючи офіційні доктрини війни, письменник в обох творах актуалізував гуманістичний потенціал та морально-етичні орієнтири, співмірні з духовністю народу.

У творчості О. Довженка повоєнного періоду оприявлюються антитетичність зовнішнього і внутрішнього, гібридність та мімікрія. У кіноповісті «Мічурін» спостереження й роздуми, авторські коментарі увиразнюють амбівалентність позиції автора (роздвоєння між власними художніми прагненнями та офіційними вимогами, внутрішня дезорієнтація в пошуках виходу зі складних життєвих і професійних колізій), змушеного підпорядковувати етико-філософські погляди й естетичні вподобання вимогам соцреалізму. Якщо драматична поема «Потомки запорожців», в основу якої покладено події радянської колективізації, засвідчує виразну конформістську стратегію митця, підтверджує факт примирення з умовами суспільно-політичної залежності та очевидну «корозію» його таланту, то автобіографічна кіноповість «Зачарована Десна» представляє позбавлений ідеологічного нашарування підхід до художнього світомоделювання. Твір про дитинство і рідний край актуалізує важливі життєзначущі смисли буття людини, відтворює особливості українського характеру, менталітет нації.

Кіноповість «Поема про море» репрезентує кореляцію філософсько-естетичних ідеалів О. Довженка, заґрунтованих на національній основі, та політичних конотацій у межах офіційного дискурсу соцреалізму. Нормативну систему координат представляють політична риторика, апеляції до комуністичної догматики, утопічні реляції про комуністичне майбутнє, новий побут і соціалістичну свідомість, про героїчні зусилля народу й партії, що цілком відповідають вимогам культурно-ідеологічного канону радянського простору. Громадянська позиція та національні пріоритети письменника оприявлюються у тексті на рівні осмислення проблем духовності й моралі, критичних рефлексій щодо бюрократизації і міщанства, безвідповідальності влади, відсутність поваги до народу, руйнування пам'яток старовини, нищення історичної пам'яті тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Доній В. Постколоніальні студії в українському літературознавстві. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр. Серія «Філологічні науки»*. Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. Вип. 4.13. С. 322–325. (0,35 д. а).
2. Доній В. Елементи нативізму в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр. Серія «Філологічні науки»*. Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. Вип. 4.14. С. 73–77 (0,38 д. а).
3. Доній В. Теоретичні концепти постколоніального дискурсу. *Література в контексті культури: зб. наук. пр.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. Вип. 26. С. 89–93 (0,28 д. а).
4. Доній В. Дихотомія «антиколоніальне» – «постколоніальне: специфіка дефініцій. Літературний процес: методологія, імена, тенденції: Філологічні науки: зб. наук. пр Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. № 6. С. 18–20 (0,28 д. а).
5. Доній В. Творчість О. Довженка: парадигма рецепцій. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. № 7. С. 117–122 (0,64 д. а).
6. Доній В. Амбівалентність авторської позиції у кіноповісті О. Довженка «Мічурін». *Текст. Контекст. Інтертекст*. 2018. № 2 (4). [https://text-intertext.in.ua/n02\(04\)2018/donii_victoriia_04_2018.pdf](https://text-intertext.in.ua/n02(04)2018/donii_victoriia_04_2018.pdf) (0,39 д. а).
7. Доній В. Націєцентричні тенденції у кіноповісті Олександра Довженка «Звенигора». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. № 37. С. 29–31 (0,41 д. а).

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

8. Доній В. Нівеляція імперської політики та превалювання національних ідей у кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. VII (59) С. 11–14. (0,5 д. а).

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. Доній В. Інтермедіальність творчості О. Довженка як вияв міжмистецької взаємодії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Масова література: проблема інтерпретації, змісту та форми»*. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. С.48–50 (0,18 д. а).
10. Доній В. Культурологічні аспекти постколоніальних студій українського літературознавства. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»*. Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С.49–52 (0,21 д. а).
11. Доній В. Інтерпретація національно-духовних цінностей у кіноповісті О. Довженка «Земля». *Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI*

столітті. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. С.13–15 (0,24 д. а).

12. Доній В. Postcolonial Vision in the Modern Ukrainian Literary Criticism. *Текст. Контекст. Інтертекст.* 2017. № 1. https://text-intertext.in.ua/pdf/n012017/donii_victoriia_01_2017.pdf (0,5 д. а).

13. Доній В. Національні концепти в творчості О. Довженка крізь призму постколоніального дискурсу. *Contemporary Issues in Philological Sciences: Experience of Scholars and Educationalists of Poland and Ukraine.* Lublin. Republic of Poland, 2017. С. 45–48 (0,22 д. а).

14. Доній В. Творчість О. Довженка в континуумі культурної спадщини українців. *Зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні».* Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2018. С.65–67 (0,16 д. а).

15. Доній В. Рецепція творчості О. Довженка: від соцреалізму до постколоніалізму. *Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 21-22 вересня 2018 року.* Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С.15–20 (0,24 д. а).

16. Доній В. Проблема історичної пам'яті у творчості О. Довженка. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Література й історія».* Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. С.55–57 (0,13 д. а).

АНОТАЦІЇ

Доній В. С. Творчість О. Довженка у вимірі постколоніального дискурсу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2019.

У дисертації здійснено комплексне осмислення та системний аналіз творчості О. Довженка крізь призму постколоніальної теорії, визначено специфіку функціонування в контексті «дискурсу влади» та охарактеризовано антиколоніальні стратегії ревізювання імперського дискурсу. Окреслено методологію досліджень корпусу текстів, в яких корелюється імперська та антиімперська позиція письменника; ґрунтовно проаналізовано художні стратегії опору колоніальному дискурсу, текстуальні маркери імперських настанов та специфіку їхньої реалізації в художній площині творів; виокремлено механізми, форми і зміст індивідуально-авторських переорієнтацій, зумовлених суспільно-політичними та історичними феноменами. Запропоноване постколоніальне прочитання, руйнуючи ієрархічність традиційного мислення, вибудовує нові перспективи різноаспектного перегляду-ревізії творчості О. Довженка, створеної в імперських умовах нагляду та диктату «згори».

Ключові слова: постколоніальна теорія, «дискурс влади», рецепція, соцреалізм, стратегія опору, кіноповість, сценарій, мала проза.

Доний В. С. Творчество А. Довженко в измерении постколониального дискурса. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2019.

В диссертации осуществлено комплексное осмысление и системный анализ творчества А. Довженко сквозь призму постколониальной теории, определено специфику функционирования в контексте «дискурса власти» и охарактеризовано антиколониальные стратегии ревизии имперского дискурса. Очерчена методология исследований корпуса текстов, в которых коррелирует имперская и антиимперская позиция писателя; обстоятельно проанализированы художественные стратегии сопротивления колониальному дискурсу, текстуальные маркеры имперских установок и специфика их реализации в художественной плоскости произведений; выделены механизмы, формы и содержание индивидуально-авторских переориентаций, предопределенных общественно-политическими и историческими феноменами. Предложенное постколониальное прочтение, разрушая иерархичность традиционного мышления, выстраивает новые перспективы разноаспектного пересмотра-ревизии творчества А. Довженко, созданного в имперских условиях присмотра и диктата «сверху».

Ключевые слова: постколониальная теория, «дискурс власти», рецепция, соцреализм, стратегия сопротивления, киноповесть, сценарий, малая проза.

Donii V. S. Literary work of O. Dovzhenko in the dimension of postcolonial discourse. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree of Philological Sciences (PhD), specialty 10.01.01 – Ukrainian literature. – Kherson State University, Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019.

The thesis provides complex comprehension and systematic analysis of the literary work by O. Dovzhenko through the prism of postcolonial theory. The specificity of functioning in the context of the «power discourse» has been determined, and the anticolonial strategy of the imperial discourse revision has been characterized.

In particular, the methodology of researches of texts, in which the imperial and anti-imperial writer's position is correlated, has been outlined; the literary strategies of resistance to colonial discourse, the textual markers of imperial leadings and the particularity of their implementation in the literary plane of works have been analyzed thoroughly; mechanisms, forms and content of individual-authorial reorientations due to socio-political and historical phenomena have been distinguished. The proposed post-colonial reading, destroying the hierarchy of traditional thinking, builds new perspectives on the multifaceted revision of O. Dovzhenko's work, created in the imperial conditions of supervision and dictatorship.

The filmscripts, filmstories, essays, dramatic works and journalistic works are analyzed. The research draws upon the archival sources, film and photo documents, journal chronicle articles on literary criticism and articles representing the specificity and problems of the literary and art processes in the 20-50 years of the XX century extensively.

The work consists of an introduction, four chapters, divided into subsections, conclusion and reference list. In the first chapter the theoretical and methodological foundations of postcolonial theory and its conceptual-terminological apparatus are characterized and the views on the origin of creativity and peculiarities of artistic thinking of O. Dovzhenko are systematized. In the second chapter, the dichotomy «imperial center» and «periphery» is defined on the literary works written by O. Dovzhenko in 1930 – 1950 years. The mechanisms, forms and content of literary and stylistic structures transformation due to socio-political and historical phenomena have been distinguished. In the third chapter the destruction of the imperial semantic content in O. Dovzhenko's literary works of the Second World War period (the small prose, «Ukraine in the Fire», «Chronicle of Flaming Years») is determined. The fourth chapter is devoted to the characterization of «semiotic collisions» as the opposition of «my» and «strange» in O. Dovzhenko's works of the last period of his creative activity. Materials for the study were the filmstories «Michurin», «Descendants of the Cossacks», the movie «Enchanted Desna», «Poem of the Sea».

The conclusions summarize the key points, which were defined in the thesis.

Key words: postcolonial theory, «discourse of power», reception, socialist realism, literary narrative, resistance strategy, filmstory, filmscript, small prose.